

Η Βίωση της Ιστορίας στο Έργο του Τάσου Λειβαδίτη.

Αφήνω έξω από το πλαίσιο του κεμένου μου — ως γνωστά και ειπωμένα — όσα θα μπορούσα να αναφέρω, εισαγωγικά για τη μόνιμη και κάποτε έμμονη γνωσιολογική αναζήτηση της λογοτεχνίας στους χώρους της ιστορίας, του παρελθόντος και του παρόντος, προκειμένου να αποσαφηνίσει το νόημα και τους μηχανισμούς των δρώμενων και να προβλέπει τα «προσερχόμενα». Για τον «ιστορισμό» της που λειτουργεί σαν τρόπος ενόρασης, συνειδητοποίησης και απεικόνισης της πραγματικότητας μέσα από τα συγκεκριμένα της διαμόρφωσής της, και εν όψει της εξελικτικής της κίνησης.

Θα στρέψω την προσοχή μου κατευθείαν σ' ένα φαινόμενο που πήρε στον 20ο αιώνα εξαιρετικά μεγάλες διαστάσεις, εξετάζοντας μία από τις εκδοχές που παρουσίασε το μοντέλο του λογοτέχνη, ο οποίος επέλεξε τη στάση όχι μόνο παρατήρησης και έρευνας της σύγχρονής του ιστορίας, αλλά, μαζί μ' αυτά, και άμεσης συμμετοχής στα γεγονότα. Στην πρόσφατη ελληνική ιστορία η στάση αυτή γνώρισε μεγάλη διάδοση, και οι μεταλλαγές της — και στο επίπεδο ατομικής συμπεριφοράς και στο επίπεδο δημιουργικών μετασχηματισμών — παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Και πάλι θα παραλείψω ως γνωστά τα περί των ιστορικών περιστάσεων της εκκίνησης της γενιάς, στην οποία ανήκει ο Τάσος Λειβαδίτης. Θα περιοριστώ στη διαπίστωση πως η επιλογή της δραστήριας συμμετοχής στα κοινά που στα χρόνια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου και της κατοχής στην Ελλάδα ήταν εθνικά και ηθικά επιβεβλημένη, καθόρισε την κατοπινή πορεία της με διευρυμένο πια όραμα — όχι μόνο της εθνικής, αλλά και της κοινωνικής απελευθέρωσης και της δικαιοσύνης. Το έργο του Τάσου Λειβαδίτη — χάρη στη δημιουργική του κλίση προς μεγάλες συνθετικές μορφές — αποτύπωσε με ευκρίνεια και παραστατικότητα τις κοινές τάσεις και την εξέλιξή τους, αλλά και τις ατομικές καλλιτεχνικές αναζητήσεις του.

Η πρώτη φάση της πορείας, της στράτευσης και της συμμετοχής, που προεκτείνεται και στον εμφύλιο πόλεμο, διακατέχεται από το πνεύμα της «ιστορικής αισιοδοξίας». Η τραγική πραγματικότητα που δώνει ο ποιητής, προσλαμβάνεται ως δίκαιη και εχθρική προς τον άνθρωπο, αλλά όχι απολυτοποιημένη και ανυπέρβλητη σαν ανθρώπινη μοίρα. Προσδιορίζεται ιστορικά

και κοινωνικά και αντιμετωπίζεται αγωνιστικά, ηρωικά και στωικά, σαν στάδιο θυσίας στο μεγάλο σκοπό της μελλοντικής αλλαγής, ευεργετικής για το κοινωνικό σύνολο. Σε άμεση ανταπόκριση μ' αυτά, και στο προσκήνιο της ιστορίας, και στο προσκήνιο του έργου πρωταγωνιστεί το συλλογικό πρόσωπο, όπου εντάσσεται και ο ποιητής. Μαζί με άλλους δοκιμάζεται, αντιστέκεται και ελπίζει. Και η ελπίδα που δοκιμάζεται εξίσου σκληρά, βγαίνει νικήτρια μέσα από τις καταστάσεις μιας συντριπτικής ήττας, αφού δε συνθλίβονται τα ηθικά της στηρίγματα, παραμένει ζωντανό και, για την ώρα, αράγιστο το αρχικό όραμα.

Η προσωπική επιλογή της συμμετοχής, της δυναμικής παρέμβασης στην ιστορία σε μια από τις κατακλυσμαίες της στιγμές, όχι μόνο υποβάλλει το άτομο σε θανάσιμους κάποτε κινδύνους και στερήσεις, αλλά και το θέτει μπροστά στις ιστορικές ευθύνες του. Η ένταξή του σε ένα σύνολο, αν και επηρεάζει ουσιαστικά τη συμπεριφορά του, δεν το μετατρέπει ωστόσο σε «μικρό άνθρωπο» που παρασύρεται από ένα στρόβιλο των γεγονότων και απλώς τα ακολουθεί. Αντικρίζει προσωπικά τα διλήμματά του και τις προκλήσεις, παίρνει δικές του αποφάσεις, συνεχώς επιβεβαιώνει την επιλογή του. Περιφρουρεί όχι μόνο τις ιδέες του και το χρέος, αλλά και την ανθρώπινη υπόστασή του, την αξιοπρέπειά του. Αυτή η διάσταση στη συνέχεια θα αποδείξει ιδιαίτερα γόνιμη και απαραίτητη. Για σύντομη εικονογράφηση — δύο αποσπάσματα: από τη «Μάχη στην άκρη της νύχτας» το πρώτο και από την «Παραμονή Χριστουγέννων» το δεύτερο.

Ο λοχαγός λέει: μίλησε
ο δούρδουλας λέει: μίλησε
η νύχτα λέει: μίλησε
μα η νύχτα είναι λίγη
οι σύντροφοι πολλοί
κι έκοψε με τα δόντια του τη γλώσσα
όπως θα κάνατε κι εσείς.

Τον πήραν νύχτα, ξαφνικά, και τον σκοτώσαν στο προαύλιο
η πατατούκα του πεταμένη πάνω στο χώμα
μα δάγκωσε σφιχτά στα δόντια το χαμόγελο
μη του το πάρουν.

Πρόκειται για μια ποίηση προσηλωμένη κυρίως στο γεγονός, στη μαρτυρία, στη δραματική καταγραφή για την οποία αξιοποιεί με επιτυχία τα ανανεωμένα εκφραστικά μέσα. Έχει τη σφραγίδα μιας γνήσιας κατάθεσης,

τη γοητεία που ασκεί η λογοτεχνία ντοκουμέντου. Δεν εγκαταλείπεται ωστόσο και η επική προσπάθεια μιας γενικότερης εποπτείας του ρέοντος ιστορικού χρόνου, μιας σύνθετης σύλληψης που διαφαίνεται στο μωσαϊκό των αποσπασματικών λαχανιασμένων σκηνών. Η αντίληψη για την προοδευτική κίνηση της ιστορίας λειτουργεί σαν ελπιδοφόρος φάρος στο δάθος ενός επίπονου μαρτυρικού δρόμου και ενσαρκώνεται στην αισιόδοξη προοπτική που φέγγει σαν χαραμάδα φωτός στο φινάλε των ποιημάτων. Και στις ποιητικές συνθέσεις του στρατοπέδου («Μάχη στην άκρη της νύχτας», «Αυτό το αστέρι είναι για όλους μας», 1952) και στο επόμενο μνημειακό επίσης ποίημα «Φυσάει στα σταυροδρόμια του κόσμου» (1953) παρακολουθούμε την ίδια κίνηση, επίμονα στραμμένη σ' ένα καλύτερο αύριο. Στο τελευταίο ποίημα για το σκοπό αυτό επιστρατεύεται και το φανταστικό στοιχείο που καλείται να αναδείξει το «καινούργιο πεπρωμένο». Η δουλητική παρέμβαση του ποιητή, το πέρασμά του από την υποβολή στην επιβολή, κάποτε παραβιάζει τη φύση των πραγμάτων και έχει επιπτώσεις στο καλλιτεχνικό αποτέλεσμα, ιδιαίτερα αισθητές στα ποιήματα για την ειρήνη, με συχνές ρητορικές εκτροπές.

Η δεύτερη φάση, της αναθεώρησης και του ηθικού ελέγχου, ξεκινά στα μέσα της δεκαετίας του '50 και συνδέεται άμεσα με τις γνωστές διαδικασίες στο χώρο της Αριστεράς. Σε ατμόσφαιρα έντονης συνειδησιακής κρίσης η στρατευμένη ποίηση επιχειρεί επανεξέταση της πορείας που διανύθηκε, των λαθών και των ευθυνών, συλλογικών και ατομικών, του καθενός. Η αναδρομή στο παρελθόν, στις ανόθευτες πηγές του οράματος, στην αδιαμφισβήτητη ηθική του αλήθεια και το δίκομο που είχε ενώσει τον κόσμο σε μαχόμενο λαό, επιστρατεύεται - με αλληπάλληλες αλλαγές χρονικών επιπέδων - για την αποτίμηση του παρόντος. Χωρίς να απορρίπτονται ούτε η πολιτική στράτευση, ούτε οι αντιλήψεις για την ιστορική εξέλιξη και την κοινωνική προοπτική, καθώς και ο ιστορισμός στη δημιουργική πράξη. Ο φάρος εξακολουθεί να εκπέμπει φως, ορατό στο φινάλε των ποιημάτων του Λειβαδίτη και αυτής της περιόδου.

Ωστόσο το ψυχικό κλίμα και η τονική κλίμακα αλλάζουν σημαντικά. Το δυναμικό ποιητικό σύστημα, προσανατολισμένο, κατά την πρώτη φάση, στην αντιμετώπιση των ανοικτών τραγικών συγκρούσεων ενός πολέμου, εδώ φανερά χαλαρώνει. Η νέα πραγματικότητα των «ειρηνικών» ημερών, καθόλου λιγότερο τραγική, αλλά πιο πολυσήμαντη, περίπλοκη, με απροσδόκητες αόρατες παγίδες, απαιτεί αναλυτική προσέγγιση με ενισχυμένη όχι κοινωνική μόνο, αλλά και ψυχολογική διερεύνηση, την ανίχνευση του ιστορικού στίγματος μέσα στον άνθρωπο, τη φροντίδα ώστε να ακουστεί, όπως στην

«Καντάτα για τρία δισεκατομμύρια φωνές», όχι μόνο ο χορός, αλλά και η πολυφωνία ατομικών περιπτώσεων. Και παρ' όλο που η πεποίθηση στη σωστή επιλογή του δρόμου, στην «ορθή λύση» και πάλι επιβεβαιώνεται, η διαδικασία της επιβεβαίωσης περνά μέσα από τις συμπληγάδες βασανιστικών αντιφάσεων και αμφιβολιών.

Εκείνο που εξοστρακίζεται οριστικά είναι η μανιχαϊκή εκτίμηση οποιωνδήποτε καταστάσεων, η απλοποίησή τους λόγω σκοπιμότητας. Και ενώ η έγνοια για μια οργάνωση της ύλης που τείνει να ξεφύγει από την κοίτη, παραμένει αισθητή - ακόμα και στη διαταραγμένη «Συμφωνία Ν1» (1957), τόσο περισσότερο στην πανοραμική «Καντάτα». (1960) — στην πρώτη γραμμή προβληματισμού μετατοπίζεται το ανθρώπινο δράμα — αναζητήσεων, διαψεύσεων, επίμονων πιέσεων, πολύμορφων διλημάτων, δοκιμασιών δίχως τέλος. Το άνοιγμα προς πλατύτερη και θαυότερη οντολογική διερεύνηση φέρνει και τον Λειβαδίτη σε μια πολύ γόνιμη συνάντηση με το στοχασμό της υπαρξιακής λογοτεχνίας. Το μοντέλο που δημιουργεί, αποτυπώνει τα αδιέξοδα, τους περιορισμούς, τον πόνο της ανθρώπινης ύπαρξης, αλλά και τη γενναία της δούληση για τη ζωή, τις ανεξάντλητες εφεδρείες ψυχικής υγείας, την αστείρευτη αίσθηση της παντοδυναμίας

*...από την απέραντη τούτη δίψα. Να 'σαι τόσο πρόσκαιρος,
και να κάνεις όνειρα
τόσο αιώνια!*

Για το πέρασμα προς πλατύτερους οντολογικούς ορίζοντες ο Λειβαδίτης θα αναζητήσει και την απεραντοσύνη του διαστήματος («25η Ραψωδία της Οδύσσειας», 1963), αλλά τελικά θα τους αποκαλύπτει στο οικείο γι' αυτόν περιβάλλον της σύγχρονης πόλης - μιας συνοικίας ή, όπως στους μεταδατικούς «Τελευταίους» (1966), μιας πολυκατοικίας. Η ψυχική ανάγκη για μια ολοκληρωμένη, συγκεντρωτική ερμηνεία ατονεί. Προέχει η κατάθεση εμπειριών, η εικόνα που τείνουν να εκτοπίσουν την περιγραφή, την εξήγηση. Το τραγικό στοιχείο που παίρνει όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις, προκύπτει όχι μόνο από τις συγκεκριμένες ιστορικοκοινωνικές περιστάσεις, αλλά κυρίως από τις μόνιμες καταστάσεις του ανθρώπινου βίου και εκφράζεται με την *απαρηγόρητη κραυγή* *όσων δεν εκπληρώθηκαν ποτέ στον κόσμο*. Το κάποιο φως δε συνδέεται πλέον με το άστρο-οδηγό του μεγάλου κοινωνικού σκοπού, αλλά με τον «εξανθρωπισμό» του ατόμου, με την κάθαρση.

Έτσι το 1966, στο κατώφλι της δικτατορίας, ο Λειβαδίτης φαίνεται να είναι αρκετά έτοιμος γι' αυτό που θα κριθεί ως μεταστροφή του και θα ξαφνιασει, όταν το 1972 θα δημοσιεύσει τον «Νυκτερινό επισκέπτη». Η

τάφος της ενδιάμεσης εξάχρονης σιωπής διευκολύνει το ξεχώρισμα της τελευταίας, της τρίτης φάσης στην πορεία του.

Τώρα με την όψιμη γνώση θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε μεταουτοπική, χωρίς να παραβιάζουμε το πραγματικό της περιεχόμενο, γιατί εκφράζει — αρκετά πρώιμα — ακριβώς αυτό το πνεύμα: την απαλλαγή από το προκαθορισμένο και από την αυταπάτη στο επίπεδο της κοσμοθεωρίας, στον τρόπο σκέψης, στις προσλήψεις του πραγματικού. Αυτό σημαίνει τη στερέωση της εσωτερικής ετοιμότητας που ωριμάζε και εκδηλωνόταν εδώ και χρόνια, να θεθούν όλα τα ερωτήματα, να κυλήσει ανεμπόδιστα όποιο κύμα ψυχικής ροής — χωρίς τη μέριμνα για συνταίριασμα, για λογικούς συσχετισμούς, για ενιαίο συμπέρασμα. Η ποιητική κατάσταση μιας αλήθειας δεν απολυτοποιείται δίπλα της παρουσιάζεται άλλη, εξίσου αληθής και ειλικρινής, αποκαλυπτική: πολύ διαφορετικών ψυχικών καταστάσεων, φορέας άλλων μηνυμάτων. Καρπός ωριμότητας, μια τέτοια πολυδιάστατη προσέγγιση καλείται να αποτυπώσει μόνιμες συνισταμένες του ανθρώπινου δίου στην περίπλοκη πολλαπλότητα και αντιφατικότητά τους.

Στα πρώτα δήματα της τελευταίας φάσης η επιδίωξη να μη ακρωτηριάζονται οι προσλήψεις, να μην απλοποιούνται όσα παραμένουν δυσνόητα — μέσα μάλιστα στο κλίμα μιας ψυχικής διαταραχής — είχε δώσει δείγματα δύσκολης γραφής. Με το πέρασμα όμως του χρόνου η ψυχική θύελλα καταλαγιάζει, η στάση του ποιητή γίνεται όλο και περισσότερο γαλήνια. Έχουμε μια νέα κίνηση προς την απλότητα (θα 'θελα να μιλήσω απλά, είχε γράψει ο Λειβαδίτης στο ποίημά του «Απλή κουδέντα» το 1950 στη Μακρόνησο) — σε ένα άλλο όμως επίπεδο, της οριακής ψυχικής αποκάλυψης.

Η ατμόσφαιρα του λυκόφωτος, χυμένη στις τελευταίες συλλογές του ποιητή, η συναίσθηση του κοντινού πια ορίου δημιουργεί μια οξυμένη ικανότητα όρασης και ακοής και δίνει ιδιαίτερη προσοχή στα πιο ταπεινά πράγματα που συνθέτουν, παρ' όλα τα ναυάγια, το θαύμα της ζωής. «Αισθηματοποιούνται», αποπνέουν πόνο και αγάπη, ζουν ταυτόχρονα και στη χειροπιαστή τους διάσταση και στη μεταφορική, υψωμένη πάνω από το εφήμερο, απεριόριστη σε χώρο και χρόνο. Ο διάλογος με το σημερινό αγγίζει το αιώνιο με την

*...ωραία απάντηση που δίνει σε όλα με τη σιωπή του ο ένας τρος
ουρανός με «μια παράξενη μουσική»:*

*...σαν να 'θελε να μας πείσει ότι όλα είναι δυνατά κι ότι δεν τελειώνει
πουθενά ο κόσμος.*

Η συναίσθηση της απεραντοσύνης που ενυπάρχει σε κάθε θνητή στιγμή της ζωής μας σαν ουράνιο τόξο σμίγει τον χρόνο που κυλά κάτω από τον

ίδιο αστερισμό. Το «τότε» και το «τώρα» — μια παλιά αντιπαράθεση της μεταπολεμικής ποίησης — δίνονται όχι απλώς ως κίνηση από τη νεανική αυταπάρηση του ηρωϊκού παρελθόντος προς το «ναυάγιο» του πεζού και άφτερου παρόντος, αλλά και σαν νομοτελική διαδικασία «ενηλικίωσης», δηλαδή μια καθόλου έκτακτη κατάσταση:

*Ποιος θα το πίστευε αλήθεια πως υπήρξε ένας καιρός
που δίναμε τη ζωή μας
μ' εκείνον τον αδιάκοπο πυρετό σαν τ' άρρωστα παιδιά...*

*...Κι ύστερα έρχεται η ενηλικίωση σαν ένα ναυάγιο.
(«Ωρα του λυκόφωτος»)*

Το γενικό σχήμα της ποιητικής κοσμοαντίληψης μοιάζει να είναι ολοκληρωμένο, αλλά ο σπόρος της υπονόμησης φυτρώνει κάποτε μέσα από τα ίδια ερωτήματα που φαντάζουν απαισιόδοξα. Λ.χ: «Πώς θα σωθούμε;», που κάποια στιγμή παίρνει άλλη μορφή και θυμίζει τη δραστήρια στάση της παλιάς εποχής:

*Θεέ μου, μ' αυτή την ευτελή πραγματικότητα γύρω μας κινδυνεύεις.
Πώς να σε σώσω;*

(«Ευχαριστώ»)

Ενδεικτική μπορεί να είναι η συγκριτική παράθεση των ποιημάτων «Το άστρο του ταξιδιώτη» και «Θύελλες» με ταυτόσημες αρχικές διατυπώσεις και τη φανερή διακλάδωση της συνέχειας, παραλλαγές στο ίδιο θέμα του θυελλώδους ταξιδιού της ζωής:

*Ω ελπίδες της νότης μας μείνατε στη μέση του δρόμου. Εμείς
συνεχίσαμε και να που φτάσαμε απόψε εδώ, σ' αυτόν τον άγνωστο τόπο,
χωρίς αποσκευές, μα μ' ένα ωραίο φεγγάρι.*

(«Το άστρο του ταξιδιώτη»)

Και:

*Όνειρα της νεότητάς μου που δεν πραγματοποιηθήκατε και
με συντροφεύετε ακόμα κι οι φίλοι μας δεν πέθαναν,
απλώς τώρα κατοικούν στο φθινόπωρο...*

(«Θύελλες»)

Τελικά η δίωση του απραγματοποίητου, κάποιες στιγμές τραγική, φτάνει σε μια κάθαρση, όπου η εμπνευασμένη προσπάθεια κρίνεται και δικαιωμένη και

νομοτελειακή της ζωής. Αυτή η διαπίστωση υπονοείται στην κατακλείδα του ποιήματος «Θύελλες»:

*κι ω παιδικά δλέφαρα που πεταρίζετ' άξαφνα στον ύπνο
σαν να σας άγγιξαν οι θύελλες
που έρχονται απ' το μέλλον διαστικά*

Την ίδια κίνηση παρακολουθούμε και στο ποίημα «Δειλινό»:

*ένας τρελός για επαναστάσεις κι άλλα πράγματα χαμένα
και κάθε που χτυπούσαν οι καμπάνες ένωθα να κινδυνεύει
η ανθρωπότητα
κι έτρεχα να τη σώσω
Κι όταν ένα παιδί κοιτάει μ' έκσταση το δειλινό, είναι που
από κάτω αποθηκεύει θλίψεις για το μέλλον.*

Αν στην πρώτη φάση της πορείας του Λειβαδίτη κυριαρχούσε η αγωνιστική πρόθεση και στη δεύτερη — η ερευνητική παρατήρηση, στην τρίτη δεσπόζει η στοχαστική ενατένιση, η επίγνωση και η επιθυμία κατανόησης. Του αναπόφευκτου πόνου («τόσων τόμων δυστυχίας»), της αδυναμίας να επιτευχθεί το απόλυτο και μαζί — της ακατανίκητης δύναμης που κινεί την ανθρώπινη προσπάθεια όχι μόνο από μια θεωρία, μια ιδέα, αλλά και από την αθάνατη αγάπη για τον άνθρωπο, για την ομορφιά, τη δικαιοσύνη και την καλοσύνη. Από τις θέσεις αυτές ο Λειβαδίτης θα μπορούσε να πει ό, τι είχε πει στον εαυτό του ο Α. Μπλοκ:

*Ό,τι υπάρχει, αθανάτισέ το,
Ό,τι δεν έχει πρόσωπο, ανθρώπισέ το,
Ό,τι δεν κατορθώθηκε, ενσάρκωσέ το.*

A caza de dientes